

Η δοκιμασία της σχέσης εθνικού Συντάγματος και ΕΣΔΑ στα ειδικότερα πεδία του δημοσίου δικαίου

Ευάγγελος Βενιζέλος

π. Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Ομότ. Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Στη δεύτερη αυτή συνεδρίαση θα μου επιτρέψετε να κάνω μία μικρή εισαγωγή. Τα επιμέρους θέματα είναι εστιασμένα στο Διοικητικό, στο Διοικητικό Δικονομικό, στο Φορολογικό και στο Δημοσιονομικό Δίκαιο, αλλά όλα αυτά ανάγονται στη σχέση Συντάγματος και ΕΣΔΑ. Στο ζήτημα δηλαδή της συνύπαρξης και της αλληλοπερικώρησης των εννόμων τάξεων, εν προκειμένω της εθνικής και της διεθνούς έννομης τάξης σε περιφερειακό επίπεδο στο οποίο κινείται η ΕΣΔΑ και πάντα караδοκεί η τρίτη έννομη τάξη, η ενωσιακή, η οποία συμπλέκεται σε πάρα πολλά από τα θέματα αυτά¹.

Επειδή ειπώθηκαν πολλά περί μεθόδου, θυμάμαι ότι κάποτε στα νιάτα μου είχα ασχοληθεί με μία μελέτη η οποία είχε τον προκλητικό τίτλο «Από τις μεθοδολογικές ματαιότητες στις δικονομικές εγγυήσεις»². Το μεγάλο και καταλυτικό πλεονέκτημα της ΕΣΔΑ, είναι η ύπαρξη ενός δικονομικού μηχανισμού, του Δικαστηρίου και της ατομικής προσφυγής. Εάν δεν υπήρχαν αυτά δεν θα είχε η ΕΣΔΑ το πλεονέκτημα που έχει. Να θέτει τελικά υπό έλεγχο, χωρίς κανέναν ενδοιασμό, τα εθνικά Συντάγματα των υψηλών συμβαλλομένων μερών της Σύμβασης, κατ' ακριβολογίαν όχι ευθέως τα Συντάγματα, αλλά την ερμηνεία και την εφαρμογή τους εντέλει από τον εθνικό δικαστή ενώπιον του οποίου εξαντλούνται τα εθνικά ένδικα μέσα. Σπανίως η κρατική πράξη

1. Ας μου επιτραπεί για λόγους οικονομίας να αναφέρομαι σε βιβλία ή μελέτες μου στις οποίες εκθέτω πιο αναλυτικά τις απόψεις μου. Εν προκειμένω, βλ. Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Νέα έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 161 επ., 169 επ., Ε. Venizelos, 'Ultra Vires Review and the Shift of Legal Orders', στο: H. Gaudin, E. Prevedourou, C. Deliyanni (επιμ.), *Le droit européen, source de droits, source du droit. Etudes en l'honneur de Vassilios Skouris*, Paris, Mare & Martin, 2022, σελ. 675-688.

2. Ε. Βενιζέλος, *Η ερμηνεία του Συντάγματος και τα όρια του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σελ. 107-137.

που θέτει ζήτημα παράβασης της ΕΣΔΑ δεν είναι πράξη εθνικού δικαστηρίου. Αυτό συμβαίνει όταν η προσφυγή στο εθνικό δικαστήριο και η εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων είναι περιττή και αρκεί ο εθνικός νόμος ή η εθνική διοικητική πράξη ή παράλειψη, γενικότερα η πρακτική. Συνήθως ο εθνικός δικαστής ερμηνεύοντας το εθνικό Σύνταγμα και εφαρμόζοντάς το, παραβιάζει τη Σύμβαση και μέσω μίας ατομικής προσφυγής ή σπανίως μίας διακρατικής προσφυγής ο δικαστής του Στρασβούργου εξετάζει μία κρατική συμπεριφορά και μπορεί να διαπιστώσει ότι είναι αντίθετη προς τη Σύμβαση, δηλαδή παραβατική. Αυτός είναι πολύ συνοπτικά ο μηχανισμός.

Υπό την έννοια αυτή το εθνικό Σύνταγμα καθαυτό, αλλά και η αναθεώρησή του υποτάσσεται σε έναν διεθνή δικαστικό έλεγχο. Όπως υποτάσσεται μέσω των δικονομικών μηχανισμών του Ενωσιακού Δικαίου και στον έλεγχο του ΔΕΕ, αλλά αυτό συμβαίνει με πολύ πιο ευθύ τρόπο στο Δικαστήριο του Στρασβούργου, γιατί το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης ταυτίζεται με το πεδίο εφαρμογής του Συντάγματος, ενώ μεταξύ Συντάγματος και ενωσιακής έννομης τάξης υπάρχουν προβλήματα οριοθέτησης των πεδίων εφαρμογής. Τέτοια προβλήματα δεν υπάρχουν με τη Σύμβαση.

1. Ο ερμηνευτικός μονισμός

Η δεύτερη παρατήρησή μου είναι ότι ανεξάρτητα από την κλασική συζήτηση για το πώς συσχετίζονται οι έννομες τάξεις, ποια είναι η σχέση του εθνικού Συντάγματος με το Διεθνές Δίκαιο εν προκειμένω, ανεξάρτητα δηλαδή και πέραν της κλασικής συζήτησης για τη μονιστική και τη δυαδική προσέγγιση, τώρα πια υπάρχει ένα φαινόμενο που το ονομάζω ερμηνευτικό μονισμό³. Η ΕΣΔΑ ερμηνεύεται από το Δικαστήριο εξελικτικά, ερμηνεύεται με τους κανόνες της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, ερμηνεύεται με βάση το περιθώριο εκτίμησης που έχουν τα υψηλά συμβαλλόμενα μέρη, αλλά κυρίως μέσα από την έννοια του πανευρωπαϊκού consensus, άρα ερμηνεύεται με έναν τρόπο που διασφαλίζει τον χαρακτήρα του ΕΔΔΑ ως διεθνούς δικαστηρίου.

Αυτή όμως η ερμηνεία επηρεάζει το Ενωσιακό Δίκαιο και εντέλει τη νομολογία του ΔΕΕ, διότι ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων πρέπει να ερμηνευτεί επί τη βάση της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του Στρασβούργου και όλα αυτά επηρεάζουν την ερμηνεία του εθνικού Συντάγματος, διότι ο εθνικός δικαστής τελεί υπό την απειλή του διεθνούς και ενωσιακού δικαστικού ελέγχου. Άρα επηρεάζεται η μέθοδος ερμηνείας, επηρεάζονται ακριβέστερα οι

3. Ε. Βενιζέλος, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και ερμηνεία του Συντάγματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022, σελ. 4 επ.

κανόνες ερμηνείας του εθνικού Συντάγματος. Εάν δεν ερμηνεύσει ο εθνικός δικαστής το Σύνταγμα σύμφωνα με την ΕΣΔΑ και σύμφωνα με το Ενωσιακό Δίκαιο, θα καταλήξει σε συμπεράσματα τα οποία είναι «κυρίαρχα», είναι εθνικώς αυτάρεσκα, διασφαλίζουν την παραδοσιακή υπεροχή του εθνικού Συντάγματος αλλά κινδυνεύουν να καταπέσουν στον διεθνή και τον ενωσιακό δικαστικό έλεγχο.

Άρα ο εθνικός δικαστής για να διαφυλάξει το κύρος του Συντάγματος πρέπει να προσχωρήσει στον ερμηνευτικό μονισμό και να λειτουργήσει προληπτικά. Εάν δεν λειτουργήσει προληπτικά κινδυνεύει το εθνικό Σύνταγμα να χάσει το κανονιστικό περιεχόμενό του. Κατά τη λογική αυτή προκύπτει η θεωρία του επαυξημένου Συντάγματος⁴. Εάν το ζητούμενο είναι να εντοπίσουμε σε κάθε περίπτωση τη μείζονα προστασία της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πρέπει αυτό να το κάνουμε μέσα από τη σύμφωνη προς την ΕΣΔΑ, προς το Διεθνές Δίκαιο γενικότερα, γιατί υπάρχουν και άλλα συστήματα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πρωτίστως το σύστημα του ΟΗΕ και μέσα από τη σύμφωνη με το Ενωσιακό Δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος.

Τον ερμηνευτικό μονισμό μπορούμε να πούμε ότι επιβάλλει και η πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Γεωργίου κατά Ελλάδας*. Το ΕΔΔΑ ελέγχει στο πεδίο του άρθρου 6 ΕΣΔΑ και τη σχέση των εθνικών δικαστηρίων ως ενωσιακών δικαστηρίων με το ΔΕΕ και τελικά ο σεβασμός του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τα εθνικά δικαστήρια καθίσταται μέριμνα του δικαστή του Στρασβούργου.

II. Η ΕΣΔΑ και τα κοινωνικά δικαιώματα

Η συνεδρία όμως αυτή υπόσχεται ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις και για άλλα θέματα όπως η συσχέτιση του προϋπολογισμού με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη διεθνή προστασία και τον διεθνή έλεγχό τους. Κρίσιμο ερώτημα είναι η επιρροή που μπορεί να ασκήσει αυτή η προσέγγιση στα κοινωνικά δικαιώματα. Θα μου πείτε, στεγάζονται τα κοινωνικά δικαιώματα στην ΕΣΔΑ; Στεγάζονται εντέλει με πολλούς και διάφορους τρόπους, γιατί πάντα, ακόμη και στο εσωτερικό δίκαιο, στον πυρήνα κάθε κοινωνι-

4. E. Venizelos, “From the relativization of the Constitution to the ‘augmented Constitution’”, *ERPL/REDP*, 32(3), 2020, σελ. 973-1017, E. Βενιζέλος, ‘Η μετεξέλιξη της έννοιας του Συντάγματος - Το «επαυξημένο Σύνταγμα»’, στο: *Τιμητικός Τόμος για τον Προκόπη Παυλόπουλο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2024, σελ. 233-249.

κού δικαιώματος βρίσκεται ένα ατομικό δικαίωμα αμυντικού χαρακτήρα και η αναλογική ισότητα⁵.

Άρα στεγάζονται τα κοινωνικά δικαιώματα στο άρθρο 1 του ΠΠ κατεξοχήν, στο άρθρο 8 και στο άρθρο 14 της Σύμβασης, αλλά και στο άρθρο 1 του Δωδεκάτου ΠΠ. Αναρωτιέμαι αν αυτό μπορεί να οδηγήσει στην άρση της ρητής ή υπονοούμενης ρήτρας δημοσιονομικής δυνατότητας σε σχέση με τα κοινωνικά δικαιώματα ή μπορεί να αλλάξει την αντίληψή μας για αυτό που λέγεται κοινωνικό κεκτημένο, το λεγόμενο σχετικό κοινωνικό κεκτημένο. Αναρωτιέμαι μήπως επανερχόμαστε σε μία πολύ κλασική συζήτηση η οποία διεξάγεται με όρους εθνικού Συντάγματος αλλά έχει και μία διάσταση διεθνή, περιφερειακή εν προκειμένω, την οποία δεν μπορεί να τη διασφαλίσει ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Κοινωνικών Δικαιωμάτων και η Επιτροπή του, γιατί δεν έχει τη δικαστική εξουσία και τον κυρωτικό μηχανισμό που διαθέτει το Δικαστήριο. Αυτή νομίζω ότι είναι η απώτερη αναγωγή, αυτής της προσέγγισης.

III. Ποινικο-οικονομικές εγγυήσεις και συλλογή φορολογικών πληροφοριών

Στη συνεδρίαση θα εξεταστεί επίσης το ζήτημα των ποινικο-οικονομικών εγγυήσεων που πρέπει να συνοδεύουν τη συλλογή των φορολογικών πληροφοριών. Ένα κρίσιμο ερώτημα είναι εάν η εθνική συνταγματική απαγόρευση της συλλογής και χρήσης παρανόμως αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων κατά το άρθρο 19 παρ. 3, στεγάζεται και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και στο ποινικό αλλά και στο αστικό σκέλος.

Τίθενται στο πεδίο αυτό και άλλα ζητήματα σύγκρουσης ή αλληλοπεριχώρησης όπως λέω, της εθνικής, της διεθνούς (της ΕΣΔΑ, εν προκειμένω) και της ενωσιακής έννομης τάξης. Διότι, όπως γνωρίζω από την εμπειρία μου στο Υπουργείο Οικονομικών, η Επιτροπή της ΕΕ επικαλούμενη την αποκλειστική αρμοδιότητά της κατά το άρθρο 228 ΣΛΕΕ, θέλησε αυτή να κάνει τις συμφωνίες με την Ελβετία ή άλλους τώως ή νυν φορολογικούς παραδείσους και δεν ήθελε τις διμερείς διακριτικές συμφωνίες που σχετίζονται με το πολύ μεγάλο θέμα των αποκαλύψεων τύπου Panama Papers.

5. Αναλυτικότερα, Ε. Βενιζέλος, 'Η σύνδεση της αρχής του κράτους δικαίου και της αρχής του κοινωνικού κράτους στο ελληνικό Σύνταγμα του 1975 μετά τις αναθεωρήσεις του 2001 και του 2019 υπό το φως των διδαγμάτων της οικονομικής κρίσης', στο: Ευ. Ρ. Σαχπεκίδου, Γ. Σταυρόπουλος, Π. Γκλαβίνης, Ι. Κτενίδης, Δ. Λέντζης (επιμ.), *Δίκαιο και Πολιτική. Τιμητικός Τόμος για τον Πέτρο Στάγκο*, Αθήνα, Εκδόσεις ΕΥΡΑΣΙΑ, 2023, σελ. 79-100.

Επιπλέον όταν στα θέματα αυτά έχουμε πια επίκληση της ελευθερίας του λόγου και της ενημέρωσης εξ ευλόγου ενδιαφέροντος, το ερώτημα είναι πώς αυτό συνδέεται με την προστασία των προσωπικών δεδομένων και του απορρήτου των επικοινωνιών. Ως υπουργός Οικονομικών το 2011 βρέθηκα μπροστά στην ανάγκη να άρω συνολικά το τραπεζικό απόρρητο για λόγους υπέρτερου γενικού συμφέροντος, πρωτίστως αλλά όχι μόνο δημοσιονομικού συμφέροντος. Η τομή στην ελληνική έννομη τάξη είναι αυτή, η καθολική άρση του τραπεζικού απορρήτου. Υπάρχει βεβαίως και το ζήτημα της ενημέρωσης του κοινού για τις φορολογικές οφειλές, οι οποίες, όπως ξέρετε, στην Ελλάδα είναι σε μεγάλο βαθμό εικονικές, οι πραγματικές είναι δραματικά λιγότερες από τις υφιστάμενες ονομαστικά οι οποίες δεν είναι εισπράξιμες μέσω των μηχανισμών της αναγκαστικής εκτέλεσης.

IV. Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της αναίρεσης και της έφεσης ενώπιον του ΣτΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 6 ΕΣΔΑ

Στη συνεδρίαση αυτή θα δούμε επίσης ότι το ΕΔΔΑ αντιλαμβάνεται, πάντα στο πεδίο του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, τον ρόλο του ως ελεγκτή του τρόπου με τον οποίο το Συμβούλιο Επικρατείας ερμηνεύει συνταγματικές διατάξεις και μάλιστα σχετικά νωπές, όπως είναι η αναθεωρημένη μορφή του άρθρου 95 Σ, όπου και στεγάζονται τα προβλήματα τα σχετικά με την εκτέλεση των εθνικών δικαστικών αποφάσεων και τα προβλήματα τα σχετικά με τους λόγους παραδεκτού της αίτησης αναιρέσεως και της έφεσης, η εξομοίωση στην πραγματικότητα της έφεσης με την αναίρεση από πλευράς παραδεκτού και άλλα ζητήματα όπως η νέα μορφή της έκθεσης έδρας, οι αντιθέσεις της νομολογίας των τμημάτων του Συμβουλίου της Επικρατείας μεταξύ τους, όπως ανέδειξε το ΕΔΔΑ στην απόφασή του για την υπόθεση *Σινέ Τσαγκαράκης* και άλλα πολλά τα οποία είμαι βέβαιος ότι θα τα εντοπίσουμε και στη συζήτηση.

Είμαι σε θέση από την εμπειρία μου στο θεσμικό σύστημα του Συμβουλίου της Ευρώπης να πω ότι το Συμβούλιο της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένου του ΕΔΔΑ, υπολήπτεται βαθύτατα το Ελληνικό Συμβούλιο της Επικρατείας και όλα τα ελληνικά ανώτατα δικαστήρια. Επιτρέψτε μου επίσης να σημειώσω ότι έχω μία προσωπική ευθύνη για τη διαμόρφωση του άρθρου 95 Σ με την αναθεώρηση του 2001. Ο δικός μου διάλογος τότε υπό την ιδιότητα του γενικού εισηγητή της πλειοψηφίας για την αναθεώρηση με τη Διοικητική Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας και τα πρακτικά που αυτή διτύπωσε, οδήγησαν στη διαμόρφωση και του άρθρου 94 και του άρθρου 95, εντέλει και του άρθρου 100 παρ. 5 Σ, παρά την αντίσταση που είχε προβληθεί αρχικά σε σχέση με τη διάταξη αυτή. Επιπλέον δε και του άρθρου 24 Σ,

παρότι αυτό δεν υπάγεται στην ύλη για την οποία πρέπει να εκφράζεται ένα Ανώτατο Δικαστήριο με το σχήμα της Διοικητικής Ολομέλειας στο πλαίσιο μίας αναθεωρητικής διαδικασίας. Εντούτοις σεβαστήκαμε απόλυτα τις προτάσεις του ΣτΕ και διαμορφώσαμε τη διάταξη, όπως την ξέρετε⁶.

Η προσθήκη της επιφύλαξης υπέρ του νόμου στη συνταγματική πρόβλεψη για το ένδικο μέσο της αναίρεσης και το ένδικο μέσο της έφεσης, έχει σοβαρά πρακτικά αποτελέσματα. Καταρχάς ό,τι λέμε για την αναίρεση ισχύει και για την έφεση, η οποία διέπεται από τις ίδιες προϋποθέσεις του παραδεκτού ουσιαστικά, εκτός και εάν έχουμε τις σπάνιες περιπτώσεις της κατ' άλμα αναίρεσης και της κατ' άλμα έφεσης του άρθρου 2 του Ν 3900/2010.

Το θέμα το οποίο τίθεται είναι στον πυρήνα του η επιβολή του *stare decisis* ως φίλτρου. Παραδόξως δεν μπορείς να μεταβάλλεις τη νομολογία μέσω του ενδίκου μέσου της αναίρεσης ή της έφεσης, αλλά μπορείς να το κάνεις αυτό μέσα από την πιλοτική δίκη ή την προδικαστική παραπομπή. Δηλαδή ένα θέμα το οποίο είναι κρίσιμο ή θα αχθεί απευθείας μέσα από επιλεκτικούς μηχανισμούς που ανήκουν είτε στην απόλυτη δικαιοδοσία του Συμβουλίου της Επικρατείας είτε στο δικαστήριο που παραπέμπει το προδικαστικό ερώτημα ή εάν δεν αχθεί με τον τρόπο αυτό, ενδέχεται να μην αχθεί ποτέ καθώς είναι πολύ πιθανό να μη πληρούνται οι προϋποθέσεις του παραδεκτού, μέσα από τα ένδικα μέσα της αναίρεσης και της έφεσης. Υπάρχει συνεπώς η αντίφαση ότι κάποια ζητήματα άγονται απευθείας στο ΣτΕ αλλά όχι με δικονομική διαφάνεια, γιατί παρέχεται μεγάλο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, ενώ όλα τα άλλα υπόκεινται σε αυτόν τον ασφυκτικό δικονομικό έλεγχο του παραδεκτού.

Το μείζον πρακτικό θέμα είναι η ποιότητα των δικηγορικών υπηρεσιών ως μοίρα του διαδίκου. Ο διάδικος ξέρει ότι όλοι οι διαπιστευμένοι δικηγόροι, ας πούμε οι δικηγόροι παρ' Αρείω Πάγω, μπορούν να συντάξουν ένα δικόγραφο αιτήσεως αναιρέσεως ή έφεσης. Ο δικηγόρος όμως προκειμένου να συντάξει επαρκές δικόγραφο πρέπει να αναδιφήσει στις εκατοντάδες χιλιάδες αποφάσεις οι οποίες δεν είναι πλήρως λημματογραφημένες, πρέπει να κάνει μία δική του αυτοσχέδια έρευνα και μπορεί παρά την προσπάθειά του να μην αποκτήσει πλήρη εικόνα του νομολογιακού αποθέματος του ΣτΕ. Αυτή είναι η δικονομική πραγματικότητα. Μπορούμε να απογραφειοκρατικοποιήσουμε την άσκηση των ένδικων μέσων; Έτσι όπως είναι τώρα έχει υπερβολικά πολλά στοιχεία τυχαιότητας και εάν όλο αυτό γίνεται για να απορρίπτονται ως απαράδεκτες 125 περίπου αιτήσεις αναίρεσης τον χρό-

6. Πιο αναλυτικά, Ε. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σελ.182 επ., 325 επ.

νο (εφόσον τα στοιχεία είναι ακριβή), είναι πολύ μεγάλη φασαρία για μικρό αριθμό απορριπτομένων ως απαραδέκτων αιτήσεων. Η δε δήλωση στο δικόγραφο ότι δεν εντοπίστηκε σχετική νομολογία, δεν σημαίνει πρακτικά κάτι εάν το ένδικο μέσο κριθεί ως παραδεκτό αλλά απορριφθεί ως αβάσιμο.

Όταν πρότευνα να αντιστραφεί το τεκμήριο της ακυρωτικής αρμοδιότητας το 2001, το Συμβούλιο της Επικρατείας αντέδρασε και θέλησε να το διατηρήσει. Όταν λοιπόν έχει διατηρηθεί το τεκμήριο, στις εφέσεις δεν μπορεί να τίθενται όροι του παραδεκτού οι οποίοι είναι «αναιρετικού» χαρακτήρα. Μέσω δε του δικονομικού φραγμού στις αναιρέσεις οι προσφυγές ουσίας δεν έχουν επαρκή πρόσβαση στο ανώτατο δικαστήριο. Αυτό πρέπει να εξομαλυνθεί με κάποιον τρόπο διότι όταν δεν ξέρουμε εάν η απόφαση του Εφετείου ή του Πρωτοδικείου μπορεί να αχθεί στο Συμβούλιο της Επικρατείας με έφεση ή με αναίρεση, το δικαστήριο που εκδίδει την απόφαση αυτή, τι απόφαση εκδίδει; Εκδίδει μήπως την αμετάκλητη απόφαση; Μήπως εξαντλούνται τα ένδικα μέσα ενώπιόν του; Μήπως συνεπώς έχει υποχρέωση να απευθύνει τυχόν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ και όχι απλώς ευχέρεια; Και εάν δεν το κάνει αυτό, παραβιάζει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ και το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως είπε το ΕΔΔΑ στην απόφαση *Γεωργίου*.

Το τελευταίο που θέλουμε είναι να γεννηθεί μία σύγκρουση μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας ή των Ελληνικών Ανωτάτων Δικαστηρίων από τη μία μεριά και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από την άλλη. Για τον πολίτη, για τον φορέα του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας, έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία να λειτουργεί άψογα και αποτελεσματικά το Συμβούλιο της Επικρατείας και να λειτουργεί άψογα και αποτελεσματικά και το ΕΔΔΑ. Όλοι έχουμε συνομολογήσει ότι η εισφορά της νομολογίας του ΕΔΔΑ στη διαμόρφωση του δικαιώματος στη δίκαιη δίκη είναι καταλυτική και έχει συμβάλει καθοριστικά στο να βελτιωθεί και η δικονομία που διέπει τα Τακτικά Διοικητικά Δικαστήρια και το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Μπορούμε όμως τώρα με αφορμή την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Τσιώλης* να εντοπίσουμε ορισμένα πρακτικά προβλήματα τα οποία λίγο-πολύ τα έθεσα αλλά θα μου επιτρέψετε να τα κωδικοποιήσω. Υπάρχει, πρώτον, ένα ζήτημα βάσης δεδομένων που διασφαλίζει την κοινότητα της πληροφορίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των δικηγόρων, δηλαδή ό,τι ξέρει ο δικαστής, ο δόκιμος εισηγητής του Συμβουλίου της Επικρατείας και τα μέλη της σύνθεσης του συγκεκριμένου σχηματισμού πρέπει να το ξέρουν και όλοι οι δικηγόροι, αλλιώς δεν υπάρχει κοινότητα των πληροφοριών. Δεν έχουμε ως εκ τούτου διασφάλιση του δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

Το δεύτερο είναι ότι εφόσον έχουμε ένα Δικηγορικό Σώμα το οποίο παρεμβάλλεται μεταξύ του πολίτη και του κράτους, της δικαιοσύνης, ως δικαστικός παραστάτης, αυτό πρέπει να έχει τη δυνατότητα να συντάξει ένα δικόγραφο το οποίο να είναι παραδεκτό. Άρα πρέπει να υπάρχουν οδηγίες, μεγάλες θεσμικές συμφωνίες για το πώς διασφαλίζεται αυτό, γιατί πρέπει να κινούμαστε αντιφορμαλιστικά, αποτελεσματικά, αποδοτικά. Επειδή έχουμε τη μεγάλη τύχη να έχουμε Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας ένα αγαπητό και εκλεκτό συνάδελφο, τον Μιχάλη Πικραμένο, που ενδιαφέρεται πάρα πολύ για την οργάνωση της Δικαιοσύνης, για την αποτελεσματικότητά, για τον εκσυγχρονισμό, για την επιτάχυνση, είναι η στιγμή να γίνει αυτό τώρα, να γίνει μία τομή. Ίσως ωρίμασαν οι συνθήκες να οργανώσουμε ένα σύστημα πιο ευέλικτο, ριζικής απογραφειοκρατικοποίησης και αποδικονομοποίησης της δίκης γενικά όχι μόνον της διοικητικής αλλά και της πολιτικής, δεν θέλω να αναφερθώ τώρα στην ποινική δίκη η οποία διέπεται από πολύ αυστηρές εγγυήσεις υπέρ του κατηγορουμένου. Άρα νομίζω ότι αξίζει να κάνουμε αυτή τη συζήτηση και είναι μία ευκαιρία ίσως το Συνέδριο αυτό.

V. Τα κριτήρια αποδοχής της αίτησης επανάληψης της διαδικασίας ενώπιον του ΣτΕ λόγω έκδοσης απόφασης του ΕΔΔΑ

Υπάρχει επίσης ένα ακόμη θέμα το οποίο πάντα θέτω⁷ ενθουμούμενος την ιδιότητα που είχα του εισηγητή της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την εφαρμογή των αποφάσεων του ΕΔΔΑ. Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει διαμορφώσει μία μείζονα σκέψη σε σχέση με την αίτηση επανάληψης της διαδικασίας, με τον τρόπο υποδοχής των αποφάσεων του Στρασβούργου. Αυτά τα κριτήρια, τα οποία ξεκίνησαν από τη νομολογία του Β' Τμήματος και τα υιοθέτησε η Ολομέλεια, ενώ στην πράξη δεν αποτρέπουν την αποδοχή των αιτήσεων επανάληψης εν τούτοις «κείνται» απειλητικά, δηλαδή θέτουν την απόφαση του ΕΔΔΑ υπό τον οιονεί ανααιρετικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ο Άρειος Πάγος, ο οποίος είναι πολύ πιο διστακτικός, δεν έχει διατυπώσει τέτοια μείζονα σκέψη. Νομίζω ότι θα ήταν μία κίνηση καλής θέλησης εάν και αυτή τη μείζονα σκέψη τη διαμόρφωνε το ΣτΕ με έναν τρόπο πιο σύγχρονο, πιο ευρωπαϊκό, πιο αποδεκτό από τα διεθνή πρότυπα παρότι όπως υπάρχει δεν οδηγεί σε απόρριψη των αιτήσεων επανάληψης, που είναι και λίγες άλλωστε. Στον Άρειο Πάγο υπάρχει το πρόβλημα με τις γνωστές ομάδες υποθέσεων οι οποίες πάντα εκ-

7. Πιο αναλυτικά, Ε. Βενιζέλος, *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και ερμηνεία του Συντάγματος*, ό.π., 192 επ.

κρεμούν και μας αναγκάζουν να απολογούμαστε για την ποιότητα του κράτους δικαίου στη χώρα μας.

Η νομολογία του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου είναι ο δείκτης του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού. Το Λουξεμβούργο είναι ένα «υπερτελές» δικαστήριο, υπηρετεί έναν σκοπό, πρέπει να ενοποιήσει τη νομολογία και πρέπει να προστατεύσει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Το Στρασβούργο πρέπει να βρει το πανευρωπαϊκό *consensus*, πρέπει να δημιουργήσει ένα ερμηνευτικό δεδουλευμένο. Το Συμβούλιο της Επικρατείας συνομιλεί πάντοτε με το ΕΔΔΑ και το ΔΕΕ και τα σημεία τριβής που εμφανίζονται κατά καιρούς μπορούν με τον καλόπιστο διάλογο να αντιμετωπιστούν προς όφελος της ποιότητας του κράτους δικαίου.